

Życie frazeologii. O dawnych i nowych związkach frazeologicznych w polszczyźnie

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Film edukacyjny](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Stanisław Barańczak, *Pan tu nie stał*, [w:] tegoż, *Wiersze zebrane*, t. 55, red. R. Krynicki, Kraków 2013, s. 261.

Życie frazeologii. O dawnych i nowych związkach frazeologicznych w polszczyźnie

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

W każdym języku istnieją wyrażenia, których nie da się dosłownie przetłumaczyć na inne języki. Przykładowo angielskie *it's raining cats and dogs* znaczy tyle co polskie *leje jak z cebra*. Oba te wyrażenia mają następujące cechy:

- są utrwalone w danym języku,
- mają postać konstrukcji składniowych, czyli połączeń wyrazów,
- ich całościowe znaczenie nie jest równe sumie znaczeń składowych wyrazów i ich relacji syntaktycznych,
- w literalnym przekładzie na inny język stają się niezrozumiałe.

Te właśnie cechy są istotą tzw. związków frazeologicznych (frazeologizmów, idiomów).

Twoje cele

- Wymienisz cechy wyróżniające związki frazeologiczne na tle innych elementów języka.
- Poznasz źródła frazeologii w języku.
- Porównasz dawne i nowe związki frazeologiczne.

Przeczytaj

Czym zajmuje się frazeologia?

Dziedzina badająca związki frazeologiczne to **frazeologia**. Jako odrębna dyscyplina językoznawcza powstała w XX w. Od tamtej pory wciąż mierzy się z problemami dotyczącymi natury przedmiotu badań, a mianowicie: co jest, a co nie jest związkiem frazeologicznym? Co różni **frazeologizm** od zwykłych konstrukcji składniowych? Co różni go od **wyrazów złożonych** lub przysłów?

Z czasem wypracowano kryteria pozwalające na identyfikację związków frazeologicznych w języku. Przede wszystkim odróżniono **idiomy** od połączeń składniowych w ten sposób, że idiomy są utrwalone w systemie językowym, natomiast konstrukcje składniowe powstają doraźnie w sytuacji użycia języka. Wyrazy złożone są domeną **słowotwórstwa**, ich składowe elementy mogą być interpretowane jako nie wyrazy, ale **morfemy**, tymczasem związek frazeologiczny odznacza się nieciągłością (rozdzielnością składniową) elementów, ich odrębnością akcentową i zdolnością do odmiany gramatycznej (por. wyrazy złożone *psubrat*, *małosolny*, odmieniające się wyłącznie całościowo).

Klasyfikacja związków frazeologicznych A. M. Lewickiego

Autorem jednej z najbardziej upowszechnionych klasyfikacji frazeologizmów w języku polskim jest Andrzej Maria Lewicki. Jego podział opiera się na określeniu: a) funkcji pełnionej w zdaniu (podział **morfologiczno-syntaktyczny**) oraz b) funkcjonowania znaczenia (podział semantyczny).

Podział morfologiczno-syntaktyczny

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Podział semantyczny

Z czasem oddzielono zakres badań frazeologii od **paremiologii** (dziedziny zajmującej się przysłowiami), przyjmując w tej pierwszej, że przysłowia mają strukturę zdania skończonego i przywoływanego w całości, natomiast frazeologizm każdorazowo musi zostać wkomponowany w zdanie, gdyż wymaga obudowy syntaktycznej (np. *wyść za mąż* nie jest zdaniem, może funkcjonować tylko jako komponent zdań w rodzaju *Ania wyszła za mąż*, *Kiedy ty w końcu wyjdiesz za mąż?* itp.).

Źródła związków frazeologicznych

Polskie związki frazeologiczne mają długą tradycję. Świadczą o tym nie tylko ich użycia w tekstach dawnych epok, ale i występujące w idiomach **archaizmy** leksykalne, słowotwórcze, fleksyjne i składniowe. Dawniej najczęstszymi źródłami pochodzenia związków frazeologicznych były m.in.:

- mitologia,
- Biblia,
- historia,
- literatura,
- codzienność.

W XX i XXI wieku do tej listy doszły takie źródła jak media, internet, wypowiedzi polityków i celebrytów. Nie osłabiło to jednak użycia dawnych frazeologizmów, które po dziś dzień funkcjonują.

Dawne frazeologizmy to np. *dziesiąta woda po kisielu* 'bardzo daleki krewny' (**wyrażenie** związane z popłuczynami z naczynia po kisielu, czyli czymś bardzo rozwodnionym i mdłym), *dwa grzyby w barszcz* 'zbędny element' (w XVII w. panowało przekonanie, że dodanie drugiego grzyba do barszczu może wywołać problemy żołądkowe), *zbić z pantaląku* 'zakłopotać' (do tej pory językoznawcy spierają się o znaczenie wyrazu *pantaląk*, który poza wymienionym frazeologizmem nie występuje w języku polskim), *wyjść za mąż* 'wziąć ślub z mężczyzną' (przy czym forma *mąż* to stary biernik, jednak powiedzenie *wyjść za męża* byłoby błędem językowym), *wsiąść na koń*, *na miły Bóg*, *za pan brat* (wszystkie trzy tak samo ze starym biernikiem), *innymi słowy*, *dawnymi czasy*, *przed laty* (ze starym narzędnikiem na -y), *do siego roku* (z zachowanym dawnym zaimkiem *sъ 'ten tutaj, ten bliski'), *bez liku* (dawn. lik 'stan liczbowy, liczba, ilość').

Nowe frazeologizmy to np. *dobra zmiana* (zarówno w znaczeniu pozytywnym, czyli zgodnym z intencją autorów tak brzmiącego hasła wyborczego, jak i w znaczeniu przeciwnym, prześmiewczym - 'zła zmiana, negatywne efekty polityki partii'), *coming out* (od ang. *to come out of the closet* - wyjść z szafy) 'ujawnienie swojej mniejszościowej orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej', *martwy ciąg* 'typ ćwiczenia siłowego', *czarny piątek* (ang. *Black Friday*) 'ostatni piątek listopada rozpoczynający sezon przedświątecznych wyprzedaży' lub *czarny piątek na drogach* 'piątek, w którym wydarzyło się dużo wypadków drogowych'.

Także język młodzieży oraz slang internetowy wytworzyły swoje sposoby komunikacji, za którymi trudno nadążyć, gdyż jest to obecnie najdynamiczniej rozwijająca się dziedzina języka. Wynika to z faktu, że kiedy jakiś nowy **zwrot** pojawi się i przyjmie w środowisku internetowym, w szybkim czasie zyskuje ogromną popularność, ale równie szybko ją traci, stając się internetowym „archaizmem”, za którego używanie po okresie świetności grozi

politowanie ze strony użytkowników będących bardziej na czasie. Podane młodzieżowe frazeologizmy są już przestarzałe lub są na etapie gasnącej popularności: *strzelić focha* 'obrazić się', *dać okejkę* 'wyrażać aprobatę', *ok boomer* 'zakończenie dyskusji z osobą o archaicznych poglądach lub zachowaniach'.

Słownik

archaizm

(gr. *archaios* „dawny” od *archē* „początek”) wyraz, konstrukcja składniowa, związek frazeologiczny lub typ odmiany, które wyszły z użycia

fraza

(gr. *phrasis* – mówienie) połączenie wielowyrazowe pełniące funkcję zdania (np. Nie święci garnki lepią)

frazem

połączenie wyrazowe, którego sens wynika z jednego ze składników, a drugi go uściśla

idiom

(z łac. *idioma* – specyfika języka, osobliwości językowe, od gr. *idiōma*, *idiōmatos* – specyficzna cecha, właściwość) połączenie wielowyrazowe, którego sens nie wynika ze znaczeń składników ani sumy tych znaczeń

morfem

(gr. *morphe* – kształt, forma) elementarna cząstka wyrazu pełniąca określoną funkcję lub posiadająca określone znaczenie

frazeologia

(gr. *phrasis* – 'mówienie', *lógos* – słowo, nauka) dziedzina badająca związki frazeologiczne; zbiór związków frazeologicznych danego języka

frazeologizm

(także: związek frazeologiczny, idiom) utrwalone połączenie wyrazów o znaczeniu całościowym, które nie jest sumą znaczeń składników (np. *pies z kulawą nogą*, *rycerz na białym koniu*, *robić z igły widły* itd.)

morfologia

(gr. *morphe* – kształt, forma; *logos* – słowo, myśl, rozumowanie) dział gramatyki dotyczący budowy i odmiany wyrazów

paremiologia

(gr. *paroimia* – przysłowie, *lógos* – słowo, nauka) (także: przysłowioznawstwo) dziedzina badająca przysłowia

słowotwórstwo

dział językoznawstwa badający mechanizmy powstawania nowych wyrazów w języku

syntaktyka

(gr. *syntaxis* – porządek, szyk, *syntaktikós* – porządkujący) także: składnia, dział językoznawstwa badający budowę zdań

wyraz złożony

wyraz powstały z połączenia co najmniej dwóch wyrazów, np. *językoznawstwo*

wyrażenie

połączenie wielowyrazowe, które pełni funkcję rzeczownika lub przymiotnika (np. kwiat młodości, w gorącej wodzie kąpany)

zwrot

połączenie wielowyrazowe pełniące funkcję czasownika (np. iść na całość)

Film edukacyjny

Polecenie 1

Wypisz jak najwięcej przykładów frazeologizmów przytoczonych przez prof. Kłosińską. Zwróć uwagę na to, jaki sposób postrzegania świata się z nich wyłania.

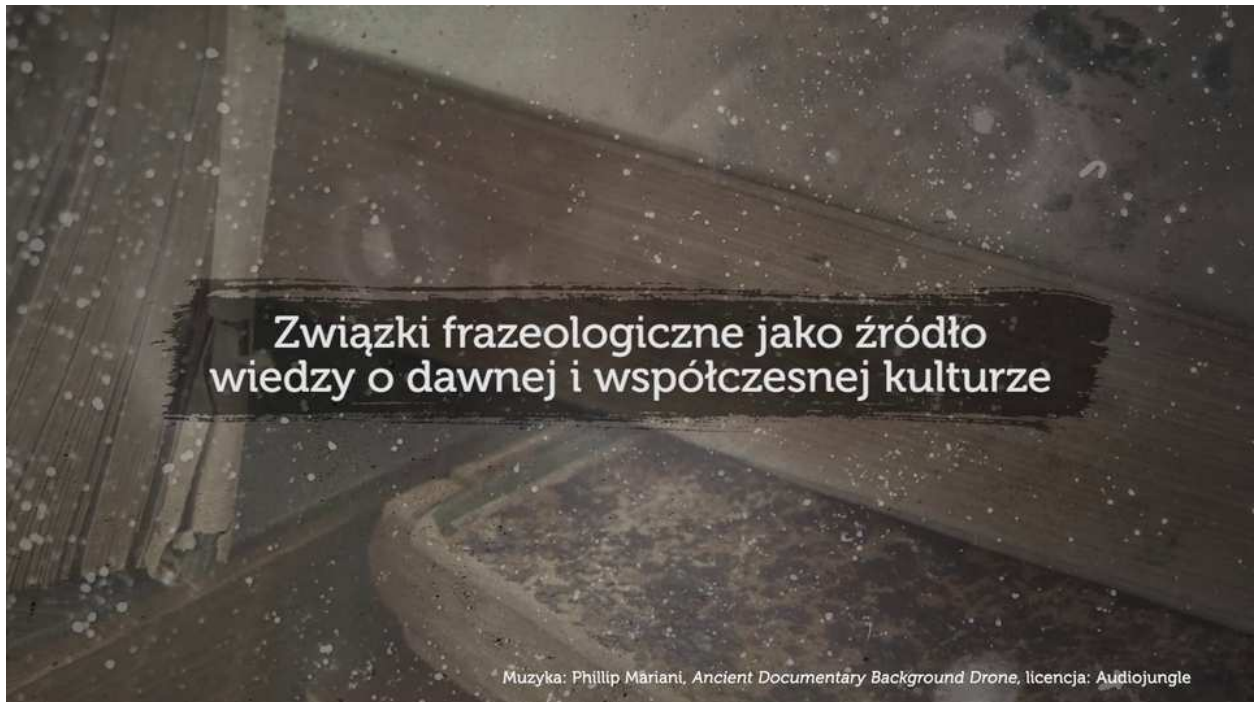

Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DdI9LdDur>

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Film nawiązujący do treści materiału Charakterystyka związków frazeologicznych.

Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DdI9LdDur>

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Film nawiązujący do treści materiału Związki frazeologiczne jako źródło wiedzy o dawnej i współczesnej kulturze.

Polecenie 2

Przyjrzyj się mapie myśli. Porównaj ze sobą dawne i nowe związki frazeologiczne w perspektywie tego, z jakich dziedzin życia pochodzą. Jak myślisz, czy nowe związki frazeologiczne przetrwają próbę czasu? Uzasadnij swoje zdanie.

- Związki frazeologiczne
  - Dawne
    - Z mitologii
      - syzyfowa praca
      - pięta Achillesa

- puszka Pandory
- jabłko niezgody
- nić Ariadny
- złote runo
- Z Biblii
  - Alfa i Omega
  - hiobowe wieści
  - plagi egipskie
  - wdowi grosz
  - kainowe znamię
  - gałązka oliwna
- regionalizmy
  - brać się za chachały
  - mieć gzik w kolanach
- Historyczne
  - drakońskie prawa
  - Pyrrusowe zwycięstwo
  - pójść do Canossy
  - bajońskie sumy
- Literatura
  - walka z wiatrakami
  - dantejskie sceny
- Nowe
  - Debata publiczna
    - dobra zmiana
    - czarny piątek
    - umowa śmieciowa
  - Reklama
    - bielsza biel
    - Mały Głód

Polecenie 3

Uzupełnij mapę myśli swoimi przykładami frazeologizmów.

Ćwiczenie 1

Na podstawie obu filmów wypisz cechy frazeologizmów.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Zaznacz cechy związków frazeologicznych.

- idiomatyczność
- utrwalone w języku
- całościowe znaczenie równe sumie znaczeń składowych wyrazów
- postać pojedynczego słowa

Ćwiczenie 2

Jaka dziedzina językoznawstwa zajmuje się przysłowiami? Zaznacz prawidłową odpowiedź.

- semantyka
- paremiologia
- frazeologia

Ćwiczenie 3

W poniższej liście zaznacz związki frazeologiczne.

Baba z wozu, koniom lżej.

Jak sobie pościelesz, tak się wyśpisz.

Cicha woda brzegi rwie.

pieskie życie

kawa na ławę

cisza przed burzą

Ćwiczenie 4

Zaznacz właściwą odpowiedź. Nieciągłość, odrębność akcentowa i zdolność do odmiany gramatycznej to cechy:

związków frazeologicznych

przysłów

semantemów

Ćwiczenie 5

Ułóż zdanie ze związkiem frazeologicznym.

odzywa

w

mi

się

.

się

,

otwiera

nóż

kieszeni

Kiedy

Ćwiczenie 6

Napisz, co odróżnia idiomy od konstrukcji składniowych.

Ćwiczenie 7

Wymień trzy najczęstsze źródła frazeologizmów w języku polskim.

Ćwiczenie 8

Wyjaśnij, jaka jest różnica między przysłowiem a frazeologizmem.

Zapoznaj się z wierszem Stanisława Barańczaka. Następnie do podanych cytatów z tekstu dopisz związki frazeologiczne, do jakich się odnoszą. Zwróć uwagę na to, że wielkość liter ma wpływ na poprawność odpowiedzi.

((Stanisław Barańczak

Pan tu nie stał

Pan tu nie stał, zwracam panu uwagę,
że nigdy nie stał pan za nami
murem, na stanowisku naszym też
pan nie stał, już nie mówiąc, że na naszym czele
nie stał pan nigdy, pan tu nie stał, panie,
nas na to nie stać, żeby pan tu stał
obiema nogami na naszej ziemi, ona stoi
przed panem otworem, a pan co,
stoi pan sobie na uboczu
wspólnego grobu, panie tam jest koniec,
nie stój pan w miejscu, nie stawiaj się pan, stawaj
pan w pąsach na szarym końcu, w końcu
znajdzie się jakieś miejsce i dla pana

Źródło: Stanisław Barańczak, *Pan tu nie stał*, [w:] tegoż, *Wiersze zebrane*, t. 55, red. R. Krynicki, Kraków 2013, s. 261.

- „nigdy nie stał pan za nami / murem” -
- „na stanowisku naszym też / pan nie stał” -
- „na naszym czele / nie stał pan nigdy” -
- „nas na to nie stać” -
- „ona stoi przed panem otworem” -
- „stoi pan sobie na uboczu / wspólnego grobu” -
- „nie stój pan w miejscu” -

- „nie stawiaj się pan” -
- „stawaj / pan w pąsach na szarym końcu” -

Dla nauczyciela

Autor: Anna Grabarczyk

Przedmiot: Język polski

Temat: Życie frazeologii. O dawnych i nowych związkach frazeologicznych w polszczyźnie

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

1. Czytanie utworów literackich. Uczeń:

4) rozpoznaje w tekście literackim środki wyrazu artystycznego poznane w szkole podstawowej oraz środki znaczeniowe: oksymoron, peryfrazę, eufonię, hiperbole; leksykalne, w tym frazeologizmy; składniowe: antytezę, paralelizm, wyliczenie, epiforę, elipsę; wersyfikacyjne, w tym przerzutnię; określa ich funkcje;

II. Kształcenie językowe.

1. Gramatyka języka polskiego. Uczeń:

1) wykorzystuje wiedzę z dziedziny fleksji, słowotwórstwa, frazeologii i składni w analizie i interpretacji tekstów oraz tworzeniu własnych wypowiedzi;

III. Tworzenie wypowiedzi.

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

6) tworzy spójne wypowiedzi w następujących formach gatunkowych: wypowiedź o charakterze argumentacyjnym, referat, szkic interpretacyjny, szkic krytyczny, definicja, hasło encyklopedyczne, notatka syntetyzująca;

IV. Samokształcenie.

8. posługuje się słownikami ogólnymi języka polskiego oraz słownikami specjalistycznymi (np. etymologicznymi, frazeologicznymi, skrótów, gwarowymi), także w wersji on-line;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej.

Cele operacyjne. Uczeń:

- porównuje dawne i nowe związki frazeologiczne w perspektywie tego, z jakich dziedzin życia pochodzą;
- uzupełnia mapę myśli przykładami frazeologizmów;
- wyjaśnia, czym różnią się idiomy od konstrukcji składniowych;
- wymienia źródła frazeologizmów w języku polskim;
- wyjaśnia różnicę między przysłowiem a frazeologizmem.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda;
- przedmioty, które można skojarzyć z frazeologizmem.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. Nauczyciel przynosi na lekcję różnorodne przedmioty, np. kisiel, kolor czarny, gałązka, grosz, jabłko, nić, puszka itp.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel podnosi do góry przyniesiony przedmiot i prosi wybranego ucznia o wskazanie, z jakim frazeologizmem mu się kojarzy. Pytany uczeń może poprosić o pomoc inną osobę, jeśli sam nie jest pewien. Nauczyciel po kolei podnosi do góry pozostałe przedmioty, a uczniowie przyporządkowują do przedmiotu frazeologizm.

2. Nauczyciel wyświetla temat lekcji i udostępnia uczniom e-materiał. Uczniowie zapoznają się z „Wprowadzeniem” i sekcją „Przeczytaj”.
3. Nauczyciel omawia cele lekcji i ustala z uczniami kryteria sukcesu.

Faza realizacyjna:

1. **Praca z multimedium.** Nauczyciel włącza film „Charakterystyka związków frazeologicznych”. Po zakończeniu prezentacji prosi chętnego ucznia o podsumowanie materiału. Pyta również uczestników lekcji, jakie związki fraeologiczne zapadły im w pamięć, które znali wcześniej, a które usłyszeli po raz pierwszy.
2. Nauczyciel udostępnia film „Związki frazeologiczne jako źródło wiedzy o dawnej i współczesnej kulturze”. Chętna osoba podsumowuje informacje z filmu, wyjaśnia, jaką nową wiedzę dostarczył film.
3. Uczniowie dobierają się w pary i wykonują polecenia 1 i 2 z sekcji „Film edukacyjny”. Po zakończeniu pracy wybrany przedstawiciel pary przedstawia odpowiedź. Nauczyciel komentuje.
4. Uczniowie przechodzą do sekcji „Sprawdź się”. Dzielą się na dwie grupy. Zespół 1 zajmuje się zadaniami 1, 3, 4, 7, zespół 2 – zadaniami 2, 5, 6, 8. Po wyznaczonym przez nauczyciela czasie przedstawiciele grup prezentują odpowiedzi.

Faza podsumowująca:

1. Uczniowie, pod kierunkiem nauczyciela, tworzą notatki syntetyzujące na temat dawnych i nowych związków frazeologicznych w polszczyźnie. Chętne osoby odczytują swoje prace.
2. Wybrany uczeń podsumowuje zajęcia, zwracając uwagę na nabyte umiejętności.

Praca domowa:

1. Przygotuj prezentację multimedialną, w której podsumujesz zdobyte podczas lekcji wiadomości.
2. Wykonaj ćwiczenie 9 z sekcji „Sprawdź się”.

Materiały pomocnicze:

- Lewicki A.M., *Aparat pojęciowy frazeologii*, [w:] *Z badań nad literaturą i językiem*, red. L. Ludorowski, W. Magnuszewski, Warszawa-Poznań 1974.
- Bogusławski A., *Uwagi o pracy nad frazeologią*, [w:] *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*, t. III, red. Z. Saloni, Białystok 1989.

Wskazówki metodyczne

- Nauczyciel może skorzystać z multimedium w celu podsumowania lekcji.